

Олена Сараєва

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В. СУХОМЛИНСЬКОГО В ДОРІВКУ РАДЯНСЬКИХ УЧЕНИХ

Яскравою сторінкою в історії освіти др. пол. ХХ ст. виступає педагогічна система Василя Олександровича Сухомлинського та діяльність керованої ним Павлиської школи. Уперше ідеї видатного педагога почали висвітлюватись на сторінках періодичної преси різного рівня за радянських часів. Вони викликали велику увагу педагогічної громадськості і отримали широкий резонанс у засобах масової інформації та наукових розвідках.

Ще за життя педагога з'являлися публікації, в яких аналізувалися його здобутки. Одні вчені високо оцінювали ці досягнення (О. Губко, Ф. Кузнецов, Є. Лебедева, А. Левшин, С. Соловейчик та ін.), інші – висловлювали критичні зауваження (В. Кумарін, Б. Лихачов та ін.).

Протягом останніх десятиліть до наукового аналізу педагогічної системи В. Сухомлинського долучилися провідні вітчизняні історики педагогіки, серед яких: М. Антоненко, Л. Бондар, В. Кузь, О. Савченко, О. Сухомлинська та багато інших.

Метою нашої публікації є висвітлення підходів радянських учених до трактування педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

За життя В. Сухомлинського, в періодичних виданнях районного, обласного, республіканського, загальносоюзного масштабу з'являються публікації, що висвітлюють його особисту діяльність як науковця, вчителя, директора школи. Вони друкувались в основному в масових багатотиражних газетах: «Зоря комунізму», «Кіровоградська правда», «Наддніпрянська правда», «Радянське життя», «Молодий комунар», «Ленінський прапор», «Колгоспна правда», «Червоний стяг».

Діяльність В. Сухомлинського як учителя, керівника Павлиської школи, починаючи з 50-х рр., ХХ ст. постійно привертала увагу освітян і громадськості всієї УРСР, а пізніше і СРСР, і всього світу. В районній газеті «Зоря комунізму» (1950) у статті «Вчитель-комуніст» М. Долина (інспектор шкіл райвідділу народної освіти) визначає ефективність роботи Василя Олександровича як керівника школи. А в республіканській газеті «Радянська освіта» (1955) вийшла публікація П. Єромицького «Директор школи захищає дисертацію», в якій повідомляється, що В. Сухомлинському одногласно було присуджено вче-

ний ступінь кандидата педагогічних наук. Про цю подію повідомлено і в загальносоюзній «Учительській газеті» «Наш дисертант – учитель-практик, директор сільської школи. В науку прийшов на основі досвіду. Його дисертація – результат вдумливої роботи керівника школи, який піклується про те, як краще реалізувати основи сучасної педагогіки в школі» [3].

Один за одним періодичні видання постійно висвітлюють науково-практичну діяльність В. Сухомлинського. Зокрема, обласна газета «Кіровоградська правда» (1961) видрукувала статтю В. Монастирської «Новий твір нашого земляка», в якій йдеться про написання Василем Олександровичем роботи «Формування комуністичних переконань у молодого покоління», в газеті «Правда» (1968) М. Одинець зазначає, що книги народного вчителя В. Сухомлинського видані 23 мовами світу. Крім того, діяльність В. Сухомлинського висвітлюється у масових освітніх газетах, журналах («Радянська школа», «Народное образование», «Радянська освіта», «Учительская газета»), у літературній пресі («Литературная Россия», «Литературная газета», «Литературна Україна») друкуються інтерв'ю з Василем Олександровичем.

Другим напрямом виділяємо статті про передовий досвід Павлиської середньої школи. Адже В. Сухомлинський розв'язував навчально-виховні проблеми, поставлені життям.

Так, у 50-х рр. у Павлиській середній школі формується система трудового виховання. На цьому акцентують увагу працівники районного відділу народної освіти. В газеті «Кіровоградська правда» (1957) надруковано передову, яка висвітлює приклад Павлиської середньої школи порівняно з іншими навчальними закладами і дає початок цілій низці публікацій у масових (А. Васильєва «Людина красить місце» («Радянська Україна», 1959); «Юні селекціонери», І. Сиништіл «Механізатори – вирішальна сила в колгоспі» («Наддніпрянська правда», 1962); В. Барський «Тут є чому повчитися» («Радянське село», 1962); «Взимку зелені корми – громадському тваринництву», Ю. Тихомиров «Павлиські субтропіки», І. Корінь «Ми завжди раді Вам, Василь Олександрович» («Наддніпрянська правда», 1963); М. Венцовський «Юні конструктори» («Кіровоградська правда», 1966) і фахових ви-

даннях (Б. Торяник, Прохоренко, Б. Агафонов «Школа готує учнів до трудової діяльності» («Радянська освіта», 1957), П. Сергієнко «Людина творчих пошукань» («Радянська школа», 1959), І. Печерникова «Живой родник педагогтики» («Учительская газета», 1964). З'являється низка статей, в яких висвітлюється досвід із патріотичного (Г. Зінченко «Подвиг молодих років» («Зоря комунизму», 1961), М. Венцковський «Червоний козак Степан Кутулупов» («Наддніпрянська правда», 1966), М. Венцковський «Бойова учнівська» («Патріот Батьківщини», 1966) і морального виховання (О. Чернецький «Школа добрих почуттів» («Радянська Україна», 1967)).

Таким чином, публікації в періодичній пресі, надруковані в період з 1950 до 1970 рр., носять науково-популяризаторський, публічний та інформаційний характер.

Крім вище зазначених статей перші праці про В. Сухомлинського мали і характер рецензій на його твори. Інтерес дослідників на початковому етапі діяльності привертала різні роботи, серед них: «Виховання колективізму у школярів» (1956), «Підготовка учнів до трудової діяльності» (1957), «Педагогічний колектив середньої школи» (1958), «Виховання комуністичного ставлення до праці» (1959), «Вірте в людину» (1960), «Як ми виховали мужнє покоління» (1960) та багато ін. Відгуки мали переважно позитивний характер. Специфічним було те, що вже наприкінці 50-х рр. дослідники звертали увагу на систематичність у роботі як з окремих напрямів виховання, так і всього виховного процесу загалом. Наприклад, Р. Медведєв у рецензії на книгу «Виховання комуністичного ставлення до праці» пише: «Доволі важливою особливістю книги є те, що автор розглядає в ній не окремі методичні прийоми, а всю систему виховання» [7].

Після смерті В. Сухомлинського впродовж 1970–1977 рр. друкуються статті, присвячені аналізу різних аспектів педагогічної спадщини вченого (В. Лук'янець «Верный друг, надёжный советчик» («Народный учитель», 1971), спогадам про видатного педагога (І. Овчаренко «Великий майстер виховання дітей» («Комуніст», 1971), С. Коган «Сердце отдано детям» («Путь к коммунизму», 1971)) висвітлюються результати проведення конференцій студентів, викладачів вузів та вчителів (П. Зима «Пам'яті видатного педагога» («Колгоспна правда», 1971), В. Посухов «Учитель перед іменем твоїм...» («Комсомолец Полтавщини», 1971)), Л. Стукач «Хорошая традиция» («Народный учитель», 1971)). У 1975 р. в с. Павлиш Онуфрївського району Кіровоградської області відкрито державний педагогічно-меморіальний музей В. Сухомлинського (Постанова Ради Міністрів УРСР від 19 лютого 1975 року № 85).

Початок радянської сухомлиністики, як явища в історико-педагогічній науці, ми пов'язуємо з 1977 р., що ознаменувався виданням п'яти томного зібрання вибраних творів В. Сухомлинського і захистом перших кандидатських дисертацій, присвячених вивченню виховних аспектів педагогічної спадщини вченого.

Важливе значення для історіографічного аналізу педагогічної системи В. Сухомлинського має вступна стаття О. Дзеверіна до п'яти томного видання творів ученого «Видатний педагог» (1976). У ній розкрито питання «загального наукового підходу до оцінки творчого доробку В. О. Сухомлинського» [8, с. 16], проаналізовано сутність, зміст та особливості реалізації напрямів і принципів виховання в творчому доробку педагога-новатора. Підкреслено, що «творча думка педагога зазнала певної еволюції, вона постійно збагачувалась, відточувалась» [8, с. 16]. Надзвичайно велику увагу приділено визначенню спадковості ідей від А. Макаренка до В. Сухомлинського. Дослідник зазначив, що основа їх педагогічних систем однакова, її становить ідея розвитку індивідуальності дитини. Закцентовано увагу на тому, що В. Сухомлинський у теоретичних поглядах і практичній діяльності дотримувалася ідеї А. Макаренка про «необхідність такої системи виховання в колективі, яка дає змогу кожній окремій особі розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність» [8, с. 38].

Першими науковими дослідженнями, що висвітлюють внесок Василя Олександровича в теорію і практику роботи вітчизняної школи, стали кандидатські дисертації Т. Будняк «Проблема естетичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського» (1977) та В. Лоскутова «Проблеми ідейно-морального виховання в педагогічній спадщині А. Макаренка і В. Сухомлинського» (1977). Вони поклали початок широкого вивчення актуальних проблем педагогічної спадщини В. Сухомлинського на рівні дисертаційних досліджень.

Системному аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського присвячено науковий пошук В. Караковського (1982). Автор аналізує систему відносин директор – учитель – учень на прикладі авторських педагогічних систем, до яких відносить і школу В. Сухомлинського. При цьому, дослідник підкреслює, що не ставить за мету детального опису системи і всієї різноманітності методичних прийомів, а виділяє історичні умови, в яких відбувались становлення і розвиток педагогічної системи В. Сухомлинського, такі як: післявоєнні роки, тяжкі наслідки жорсткої окупаційної політики фашистського режиму. Головним завданням виховання у школі педагога-новатора, на думку В. Караковського, стає «формування багатого й чистого духовного світу

кожної дитини» [4, с. 33]. Тому закономірним вважається досліднику те, що на першому плані у Василя Олександровича знаходилось моральне виховання, яке «пронизувало всі інші види виховних впливів, породжуючи зв'язки взаємодії» [4, с. 33]. Також, системоутворювальним чинником педагогічної системи В. Сухомлинського дослідник вважав усю різноманітну діяльність із морального виховання. Як рівноправний компонент даної педагогічної системи, що постійно і чітко взаємодіє з іншими, В. Караковський розглядає природне й соціальне середовище. Він підкреслює, що за В. Сухомлинським, у результаті цілеспрямованого впливу характерний процес «педагогізації» середовища таким чином відбувається його спрямування на формування всебічно розвиненої особистості. Також В. Караковський відзначає характерні особливості педагогічної системи В. Сухомлинського: «здатність до цілісного сприйняття особистості дитини», що за часів діяльності Василя Олександровича дуже рідко траплялося у середніх школах. При цьому, звертає увагу на таку особливість у практиці роботи Павлівської школи – цілісний підхід до виховання дитини і відзначає, що саме такий підхід став фундаментом педагогічної системи педагога-новатора, а діяльність керованого ним колективу була зорієнтована на дитину, розвиток її творчих здібностей, досягнення успіху в улюбленій справі. В. Караковський зазначає, що в педагогічній системі В. Сухомлинського, колектив по відношенню до дитини виконує допоміжну роль. Він покликаний створювати сприятливі умови для розвитку особистості.

Хоча з цією тезою, з позиції розгляду педагогічної спадщини В. Сухомлинського як системи, важко погодитись, тому що в своїй теорії і практиці щодо колективу і його значення в вихованні дитини він не лише створює сприятливі умови, а й формує особистість.

Ще однією характерною ознакою дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського у радянський період розвитку педагогічної науки є поява окремих праць вітчизняних науковців, зокрема, книга авторів І. Зязюна та Є. Родчаніна «Морально-естетичні погляди В. О. Сухомлинського» (1980). У ній дослідники визначили морально-естетичні принципи педагога-новатора, що стали основою для обґрунтування ним системи навчально-виховної роботи в школі. Автори аналізують погляди Василя Олександровича на зміст морального і естетичного виховання, приділяючи особливу увагу, при цьому, таким засобам виховання, як: праця, казка, живопис, музика, обґрунтовуючи як провідний принцип діяльності Павлівської середньої школи – виховання без покарань, що базувалось на наступних положеннях:

– «користуватися гострим інструментом оцінки має право лише той педагог, який любить дітей» [2, с. 14];

– «можливо її використання (оцінки – примітка О. С.) тільки для школярів старших класів» [2, с. 14].

Ці вчені проаналізували погляди В. Сухомлинського на щастя, свободу, свободу волі; визначили, що проблеми життя і смерті, пам'яті і забуття, трагічного і прекрасного були постійним предметом роздумів педагога.

Аналіз цієї праці дає змогу зробити висновки, що в ній розглядаються як педагогічні питання, так і розкриваються філософські основи педагогічних поглядів В. Сухомлинського, а це підтверджує, що його авторська педагогічна система мала серйозну філософську основу.

Особливої уваги заслуговують роботи вченого-педагога, кандидата педагогічних наук, директора Богданівської середньої школи № 1 Знамянського району І. Ткаченка. Важливим напрямом його науково-педагогічної діяльності була пропаганда педагогічної спадщини В. Сухомлинського. У статтях «Наш сучасник» («Кіровоградська правда», 1978), «Як джерельна вода» («Радянська Україна», 1978), «Василь Олександрович Сухомлинський у моєму житті» («Серп і молот», 1978) й багатьох ін. І. Ткаченко ділиться спогадами про видатного педагога та на багаточислених прикладах висвітлює реалізацію положень В. Сухомлинського в системі трудового виховання учнів Богданівської середньої школи. Крім того, він є автором рецензій на книги «Павлівська середня школа», «В. О. Сухомлинський про розумове виховання», «В. О. Сухомлинський. Біобібліографія», в яких високо оцінює внесок дослідників у продовження справи В. Сухомлинського.

Подальший науковий пошук учених, дослідників, учителів знайшов своє висвітлення в ґрунтовних статтях у фахових періодичних виданнях. Так, сухомлиністи розглядають підходи вченого до індивідуальності вчителя (Г. Грінченко, М. Кодак, В. Пермінова, М. Штурман), аналізують виховні аспекти педагогічної спадщини (Г. Аверьянова, О. Алексєєв, А. Борисовський, А. Дедюхин, Н. Калініченко, Е. Коган, М. Кодак, Л. Кузнєцова, Д. Луцик, Н. Соловйов, І. Ткаченко, Т. Чекаліна, В. Шахненко, Г. Шевченко, В. Шморгун, Н. Яковлев), розглядають окремі проблеми навчання (А. Борисовський, Н. Гончаренко, М. Кодак, З. Кузнєцова, Л. Рожило, В. Святовець, Н. Скрипченко, Г. Шевченко), досліджують різні аспекти управління школою й організації її роботи (А. Борисовський, М. Кодак, В. Шахненко). Ці публікації свідчать, що в них розкриваються окремі складові педагогічної системи. Проаналізований період вивчення педагогічної спадщини

В. Сухомлинського характеризувався і появою статті, в якій неоднозначно сприймаються ідеї та особистість Василя Сухомлинського. Так, у публікації «Листи про педагогічну науку» («Учительська газета», 1987) подано погляди доцента Н. Щуркової, яка вважає, що «Багато біди накоїв В. Сухомлинський своїми ідеями про жертвність, самопожертвування вчителя. Для чого жертвувати собою? Сухомлинський підлещувався до дітей, бажаючи викликати до себе їх любов. Учителю цим займатися не можна. В його працях помітна слащавість у відносинах з дітьми. Все це, дорогі товариші, заважає нормальній виховній роботі» [1].

Але все ж таки, в цей період у періодичних виданнях починають з'являтися публікації, в яких науковці прагнуть розкрити феномен В. Сухомлинського, серед них: М. Богуславський «Світ вступає в століття Людини» (Воспитание школьников, 1988).

Ідеї В. Сухомлинського за радянської доби популяризують журналісти та письменники (А. Борисовський, С. Соловейчик та ін.). У своїх публіцистичних творах вони пропагують педагогічну систему видатного українського педагога.

У працях письменника, журналіста С. Соловейчика «Година учнівства», «Сухомлинський про виховання», «Навчання з захопленням» проаналізовано діяльність Павлиської школи та її директора. Автор активно пропагує творчі ідеї та знахідки педагога-новатора. До найголовніших він відносить: уроки думки, творчість, домашні уроки, інтелектуальний фон, оцінку, захоплення, проблемне навчання й ін. Автор підкреслює, що: «Коли мене питають, як зробити те чи те в школі, я відповідаю: не знаю, але В. Сухомлинський робив це так. Сухомлинський – цілий педагогічний світ, він відповідає буквально на всі питання – від складних філософських проблем до проблеми так званої «другої пари» – носити дитині в школу тапці чи не носити?» [6, с. 11].

Таким чином, життя, діяльність, погляди В. Сухомлинського стають предметом уваги не тільки науковців та освітян, а й висвітлюються у публіцистичних творах, засобах масової інформації, і цим самим розширюється читацьке коло і досвід Павлища стає доступним для вчителів, батьків, учнів, широких верств населення країни.

У контексті вивчення радянської сухомлиністики заслуговують на увагу кандидатські дисертації як одна з форм вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського. Впродовж 1977–1990 рр. у СРСР було захищено 28 досліджень такого типу.

За тематичним спрямуванням окремі групи становлять дисертаційні дослідження, в яких розглядаються різні проблеми виховання та

навчання, аналізуються принципи педагогічної спадщини В. Сухомлинського, однак кількісно переважну групу становлять кандидатські роботи, присвячені аналізу змісту різноманітних напрямів виховання у науковому доробку Василя Олександровича.

Загальний аналіз дисертаційних досліджень радянського періоду показав, що звернення їх авторів до педагогічної спадщини В. Сухомлинського безпосередньо пов'язане із розвитком педагогічної науки і змінами в освіті. Підтвердженням нашої думки є стислий аналіз цього історичного періоду, впродовж якого відбувались постійні намагання реформувати освітню галузь і цим вивести її із стагнації. У Директивах та Постановах ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Верховної Ради СРСР (та УРСР відповідно) висувались пропозиції щодо розвитку та поліпшення роботи всієї системи народної освіти. Серед них: завершення переходу до загальної середньої освіти, підвищення уваги до профорієнтації, комплексний підхід до вирішення освітньо-виховних проблем, увага до формування світоглядних позицій учнів, активне впровадження в навчально-виховний процес індивідуального підходу, врахування інтересів, здібностей учнів та створення умов для їх розвитку [7]. В такому контексті, на думку радянських науковців, неабиякої ваги набувало вивчення поглядів В. Сухомлинського на розв'язання проблем індивідуального підходу (Л. Абрамова), розумового (К. Кривошеєнко) та фізичного виховання (О. Цхаладзе), удосконалення уроку (В. Василенко).

З метою подолання недоліків у системі освіти, в змісті, методах навчання і виховання особливу увагу приділено наповненню змісту освіти матеріалом, який сприяв би комуністичному вихованню молоді, реалізації суспільно-політичної функції освіти, поступовому переходу до навчання дітей із шестирічного віку. У зв'язку з цим відбувався пошук раціональних підходів до вирішення поставлених державою завдань у спадщині В. Сухомлинського. Предметом дослідження кандидатських дисертацій стали ідейно-політичне і моральне (О. Попандуполо), громадянське (А. Бик) та гуманістичне виховання (Г. Файзулліна), підготовка дітей до школи (Г. Сухорукова), суспільно корисна, виробнича праця (О. Соколовська).

Таким чином, упродовж 1970–1990 рр. радянські науковці аналізували педагогічний доробок В. Сухомлинського з позицій марксистсько-ленінської методології, класового підходу. Джерельну базу сухомлиністики цього періоду становили (подаємо за кількісними показниками):

– кандидатські дисертації (їх – 28), серед яких із проблем естетичного (Т. Будняк),

ідейно-політичного (О. Попандопуло), сімейного (Л. Бондар, А. Попова), морального (Т. Когачевська), розумового (К. Кривошеєнко, О. Невмержицький, І. Слюсаренко), патріотичного (Н. Базилевич), громадянського (А. Бик) виховання, з окремих питань навчання (В. Василенко, Г. Веденська, Г. Сухорукова,) та філософських аспектів доробку педагога (Н. Карпова, Н. Курзова, Л. Сіднев);

– статті в журналах і газетах (їх – 506), у яких проаналізовано підходи вченого до індивідуальності вчителя (Г. Аверьянова, Г. Грінченко, М. Кодак, І. Кривонос, В. Пермінова, Н. Тарасевич, М. Штурман), виховні аспекти педагогічної спадщини (Г. Аверьянова, О. Алексєєв, А. Борисовський, А. Дедюхин, Н. Каленіченко, Е. Коган, М. Кодак, Л. Кузнєцова, Г. Левченко, Д. Луцик, М. Плохова, Н. Соловійов, І. Ткаченко, Т. Чекаліна, В. Шахненко, Г. Шевченко, В. Шморгун, В. Юркевич, Н. Яковлев); розглянуто окремі проблеми навчання (А. Борисовський, Н. Гончаренко, М. Кодак, З. Кузнєцова, Л. Рожило, В. Святовець, Н. Скрипченко, Г. Шевченко, О. Шпортенко), різні аспекти управління школою й організації її роботи (А. Борисовський, М. Кодак, В. Шахненко);

– матеріали регіональних, республіканських та всесоюзних тематичних конференцій (їх – 96) (м. Полтава, 1971 р.; м. Львів 1972 р.; с. Павлиш, 1972 р.; м. Дніпропетровськ, 1973 р. та ін.);

– навчальні посібники й методичні рекомендації (їх – 48);

– перші монографії (І. Зязюн, Є. Родчанін), розділи в книгах (В. Караковський), у яких було зроблено аналіз творчої спадщини педагога.

Вивчаючи доробок радянських сухомліністів, доходимо висновку, що вони зосереджували свою увагу переважно на таких проблемах: досвід В. Сухомлінського у вирішенні проблем, пов'язаних із навчанням та вихованням; етико-

моральний контекст поглядів педагога. Метою звернення більшості авторів до вивчення різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлінського був пошук шляхів для розв'язання проблем, поставлених тогочасними реаліями: поступовий перехід до навчання дітей із шестирічного віку, підвищення уваги до профорієнтації, комплексний підхід до розв'язання освітньо-виховних проблем, увага до формування світоглядних позицій учнів, активне впровадження в навчально-виховний процес індивідуального підходу, врахування інтересів, здібностей учнів та створення умов для їх розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багомедов М., Руденко Ю. Письма о педагогической науке / М. Багомедов, Ю. Руденко // Учительская газета. – 1987. – 3 октября (№ 126).
2. Зязюн І. А., Родчанін Є. Г. Морально-естетичні погляди В. О. Сухомлінського / І. А. Зязюн, Є. Г. Родчанін. – К., 1980. – 48 с.
3. Єромицький П. Директор школи захищає дисертацію / П. Єромицький // Радянська освіта. – 1955. – 26 лютого.
4. Караковский В. А. Директор – учитель – ученик / В. А. Караковский. – М.: Знание, 1982. – 96 с.
5. Медведев Р. Книга о трудовом воспитании школьников / Р. Медведев // Школа и производство. – 1960. – № 5. – С. 90–92.
6. Соловейчик С. Школа – забота общая / С. Соловейчик // Клуб и художественная самодеятельность. – 1978. – № 5. – С. 9–14.
7. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. Т. 1. – 1976. – С. 7–52.